

ISSN 2806-2841

Eesti Looduskaitse Seltsi

infokiri nr 1/2026

VEEBRUAR 2026

Marie Saar „Leevikesed pihlapuul“. Rakvere Reaalkool

Teemad infokirjas

- Esimehe veerg
- Tunnustused
- Selts enne seltsi
- Jäaaasta
- Valaste juga
- Haab
- Lest
- Suur-haavasikk
- Sanatooriumi park
- Turbatootmise laiendamisest
- Tartu–Pihkva kõrgepingeliin
- Tervendavad aiad
- Aasta algus osakondades
- Tartu osakonna jõulupidu
- Tartu arutlusõhtu
- Tartu osakonna uus esimees

60 aastat looduskaitse mõtet ja tegusid – looduse ja kultuuri hoidmise järjepidevus

Kalev Sepp, ELKS-i esimees

Aasta 2026 tähistab Eesti Looduskaitse Seltsi jaoks olulist teetähist. Kuuskümmend aastat tagasi loodud selts ei olnud pelgalt üks uus organisatsioon, vaid kandis endas ideed, et loodus väärib kaitset omaette väärtusena ning et ühiskondlik vastutus keskkonna ees peab tuginema teadmiste, pikaajalisele vaatele ja kultuurilisele eneseteadvusele. Tollases ajas oli see mõtteviis uudne ja sageli ka vastuvoolu minev. Tänapäevaks on sellest saanud üks Eesti looduskaitse alustalasid.

Seltsi sünni ja varase kujunemise juures oli keskne roll **Jaan Eilartil**, kelle algatused sidusid looduskaitse lahutamatuks Eesti kultuuri ja rahvusliku identiteediga. Eilarti jaoks ei olnud loodus üksnes kaitstav objekt, vaid eelkõige elukeskkond, mille tähendus kujuneb inimese, maastiku ja kultuuri koosmõjus. See arusaam, loodushoiu ja kultuuri ühendamise, kujundas seltsi tegevuse suuna ning andis looduskaitsele Eestis sügavama, väärtuspõhise mõõtme.

Just seltsi kaudu jõudsid ühiskonda arutelud kaitsealade vajalikkusest, kultuurimaastike hoidmisest, looduslike protsesside mõistmisest ja inimese vastutusest nende ees. Looduskaitset ei käsitletud kui piirangute süsteemi, vaid osa laiemast kultuurilisest enesemääratlusest. See mõtteviis aitas hoida looduskaitset elavana ka ajal, mil otsene avalik arutelu oli piiratud.

Kuuskümmend aastat hiljem on looduskaitse kontekst oluliselt muutunud. Looduskaitse ei ole enam ühiskondliku mõtte äärealadel, kuid samal ajal on inimtegevuse surve loodusele drastiliselt kasvanud ja muutunud mitmekesisemaks. Intensiivistuv metsandus ja põllumajandus, üha laienev

ehitustegevus ja taristute rajamised ning kliimamuutuste mõju ja sellega kohanemine on vaid mõned näited uutest väljakutsetest. Seetõttu tuleb seltsil üha enam seista konkreetsete, kohalike probleemide eest, kus kaalul on nii loodus- kui ka kultuuriväärtused.

Keskkonnaprobleemid ei piirdu enam üksnes metsade, põllumajandusmaastike või rannikualadega. Üha teravamalt puudutavad need ka linnaruumi ja asulate ümbrust. Rohealade täisehitamine linnades, ajalooliste alleede mahavõtmine ning inimeste jaoks oluliste nn kodumetsade sattumine arendussurve alla ei ole üksikjuhtumid, vaid laiem arengutrend Eestis viimastel dekaadidel. Need protsessid mõjutavad elurikkust, kohalikku kliimat ning inimeste sidet oma elukeskkonnaga. Linnaloodus ei ole kõrvalteema, vaid osa terviklikust looduskaitsekäsitlusest.

Sageli jõuavad just sellised juhtumid seltsi vaatevälja. Need on olukorrad, kus otsused sünnivad kiiresti, kuid nende tagajärjed on pikaajalised. Seltsi roll ei ole üksnes probleemidele osutada, vaid aidata kaasa lahendustele, mis arvestavad teaduslikku teadmist, kohalikke olusid ja kogukondade huve. See on otsene jätk sellele mõtteviisile, millele pani aluse Jaan Eilart – looduskaitse kui kultuuriline vastutus.

Sellises muutunud olukorras on seltsi toimkondade roll eriti oluline. Juubeliaastal on meie ühine eesmärk, et kõik toimkonnad oleksid sisuliselt aktiivsed ja tulemuslikud. Strateegiatoidmikkond hoiab pikaajalist vaadet ja väärtusraami. Metsanduse ja maastikuhooliduse toimkonnad seisavad otseselt silmitsi maakasutuse ja elurikkuse küsimustega. Haridustoidmikkond kujundab arusaamu, mis mõjutavad otsuseid ka tulevikus. Rahastustoidmikkond loob eeldused selleks, et seltsi tegevus oleks jätkusuutlik ja sõltumatu.

Eraldi tähelepanu väärib ajalootoidmikkond. Kuuskümmend aastat tegevust on kogemus ja mälu, mida ei saa võtta iseenesestmõistetavana. On väga oluline, et juubeliaastaks valmiks terviklik ülevaade seltsi kokkutulekutest – neist kohtumistest, kus on kujunenud seltsi vaim, vahetatud teadmisi ja arutatud Eesti looduskaitse tuleviku üle. See töö loob silla põlvkondade vahele ning aitab mõista, kust oleme tulnud ja kuhu liigume.

Juubeliaasta üks keskseid sündmusi on seltsi suvine kokkutulek Saaremaal 17.–19. juulil 2026. Paik on sümbolne: just Saaremaal toimus kunagi seltsi esimene kokkutulek. Tagasipöördumine sinna annab võimaluse vaadata looduskaitse arengut ajas, arutada saarte ja rannikualade tuleviku üle ning tugevdada seltsi kogukondlikku sidet.

Juubeliaasta algab ka uue etapiga seltsi igapäevases töös. Soovin jõudu ja jaksu seltsi uuele tegevjuhile **Reet Kristianile**, kelle roll on hoida seltsi tegevus hästi koordineerituna ning toetada toimkondade koostööd. Juubeliaasta annab selleks hea võimaluse, kuid seab ka kõrged ootused.

Kuuskümmend aastat kohustab. See kohustab meid hoidma looduskaitse mõtet elavana, teaduspõhisena ja kultuuriliselt juurdununa. Eesti Looduskaitse Seltsi ajalugu näitab, et looduskaitse ei ole pelgalt reeglite kogum, vaid väärtuspõhine tegevus, mis seob looduse, inimese ja kultuuri üheks tervikuks. Just seda mõtteviisi peab selts kandma ka järgmistel aastakümnetel.

Tunnustus

Eesti Looduskaitse Selts tunneb uhkust Kalle-Mart Suuroja üle – Eesti Vabariigi president on omistanud talle **Valgetähe IV klassi teenetemärgi**.

Tegemist on väljateenitud tunnustusega Kalle pikaajalise ja mõjuka töö eest Eesti geoloogia uurimisel. Ta on aastakümneid panustanud Eesti aluspõhja kaardistamisse, olnud seotud maavarauuringutega ning andnud olulise teadusliku panuse Kärkla ja Neugrundi meteoriidikraatrite avastamisse ja uurimisse. Sama tähtis on olnud tema roll geoloogia selgitajana ja populariseerijana. Kalle on aidanud mõista Eesti maastike ja maapõue kujunemislugu ning selle seoseid looduskaitse ja kultuuripärandiga.

Soovime Kallele palju õnne ning täname teda pühendunud töö eest, mis on aidanud tugevdada loodusteaduslikku alust Eesti looduse hoidmisel.

*Kalle-Mart Suuroja (vasakul)
ELKS-i 2023. a kokkutulekul.
Foto autor: Kalev Sepp*

19. jaanuaril andsid Vabaühenduste Liit ja president Alar Karis üle tunnustused eelmisel aastal oma tegevuste ja tulemustega silma paistnud kodanikuühiskonna tegijatele. Aasta tegijad valis ekspertidest koosnev komisjon sajakonna kandidaadi hulgast. **Aasta vabatahtliku kategoorias pälvis teeneka looduskaitsejanna tunnustuse ka ELKS-i Saaremaa osakonna liige Leo Filippov.** Leo on panustanud palju energiat Saaremaa looduse hoidmisse ja säästvasse metsandusse, propageerides metsa kui ökosüsteemi hoidmist ja pärandkultuuri säilitamist. Õnnitleme Leod südamest, soovime jõudu ja tervist ning lõppematut energiat edaspidisteks tegevusteks.

Leo Filippov. Foto autor: Farištamo Eller

Selts enne seltsi

Andres Tõnisson, ELKS-i Maardu osakond

Kui kaugele ajas tagasi me Eesti Looduskaitse Seltsi esiajaloo käsitlemisel minna võiksime – see on ja jääb hinnangu küsimuseks. Kui teinekord nimetatakse Eesti looduskaitse kirjaliku alguspunktina aastat 1297 ja Taani kuningat, siis ühiskondliku (alt üles) loodushoiu esimesi ilminguid saame lugeda ehk 19. sajandisse (eelkõige üksikud teadlased). Eks riikliku (ehk korraldatud) ja ühiskondliku (ehk isetegevusliku) loodushoiu kronoloogiad ole jooksanud paralleelselt, üks on mõjutanud teist. Samuti on ka üksikisikul, eeskujul, eriti väikeriigis, loodushoius oma roll. Loodushoiul on seega oma ajalugu, mis Eesti näitel põimub tugevalt ühiskonna poliitilise ajalooga. Selle ajalooga seoses on vahel räägitud müütilisest metsarahvast, kes tugines nn kestlikule arengumudelile juba sadu aastaid. Tõendatult ka vägivaldsest **katkestusest** (nõukogude okupatsioon, eriti selle algusaastad) ajaloo loomuliku kulgemise kõveras. Ühiskondliku loodushoiu ajalugu vaadates peame kusagile lähtejoone asetama.

Kohaliku tähtsusega loodust väärtustavaid ühinguid on olnud varemgi, meenuvad näiteks Saarte loodushoiu ühing, Palamuse kodu-uurimise selts, Pirita, Taevaskoja, Neeruti ja teiste kaunite kohtade säilitamiseks ellukutsutud ühendused, loomakaitseseltsid jne. Alt ülespoole suunatud näitena ka Tartu Ülikooli teadlasi koondanud Loodusuurijate Seltsi ehk LUS-i Looduskaitse sektsioon... Need kõik tegutsesid enne teist maailmasõda. Sõjast tulenenud katkestus oli suur, see puistas laiali nii kohalikud ühendused kui ka riikliku looduskaitse süsteemi, kus inspektor Gustav Vilbaste oli just üles ehitanud u 600-liikmelise usaldustegelaste võrgustiku. Viimast korraldati küll ülalt alla, aga see tugines ikkagi inimeste huvile ja vabale tahtele.

Katkestuse perioodil, mil loodusega seotud probleeme justkui ei eksisteerinud, kuhjus osades inimestes ometi mure koduümbruse või lausa kodumaa käekäigu pärast. Üha kindlustuva nõukogude süsteemi tingimustes, elades hirmu all, ei olnud loodushoiumurel esialgu ideoloogilist varjundit. Murtud puu või soditud liivakivisein läksid lihtsalt hinge, poliitikat selles ei nähtud. Kultuuripärandiga olid omad murekohad – varemetes mõisad ja kirikud, hävinud mälestusmärgid ja hoolduseta kalmud, ideoloogiline ajupesu jne. Sõjajärgne majanduse ülesehitamine, uued tehased, uute maade hõlvamine, ühismajandite eelistamine traditsioonilisele talule, linnade kasv, sisserränne – kõik see suurendas (võõrast) survet loodusele ja senisele elulaadile. Loodus- ja muinsuskaitse murekohad liitsid ärksamaid inimesi mõlemast voolust – ning nii riiklikel kui ka rohujuuretasanditel oli tunda, et eesmärk on ühine.

Kusagile 1950. aastate keskele, Hruštšovi sula algusesse võikski vedada mõttelise joone, millest alates loodus- ja muinsushoiu küsimusi hakkasid esitama ka inimesed väljastpoolt haritlaste ringi. Võimude surve ühiskonnale vähenes, lubati kirjavahetust välisriikidega, isegi nende riikide külastamist, järk-järgult naasis Siberist väljasaadetuid, tulevikku (küll nõukogude omasse) hakati vaatama enesekindlamalt. Akadeemiliste tartlaste juhitud **Loodusuurijate Selts** taastas oma tegevuse, sinna koondus sadu usaldustegelasi, kellest mitmed olid juba sõjaeelse looduskaitse usaldusmehed ning otsisid teatud kollektiivset väljundit looduse uurimise (ja kaitsmise) suunal.

1958. aasta alguses oli LUS-il näiteks 118 usaldustegelast, kolm aastat hiljem juba 401. LUS-i koosseisus tegutses fenoloogia ja usaldusmeeste komisjon, mida 1955. aastast juhtis Jaan Eilart. Kohapealsed loodushuvilised harrastusteadlased ja vaatlejad kujutasid endast kiiresti kasvavat seltskonda, kes soovis tegutseda. Nimetatud komisjon alustas 1956. aastal **loodusesõprade kokkutulekute** korraldamist (neist esimene toimus 1956. aastal Saaremaal ja Abruhal), millest edaspidi sai traditsioon ja mida hiljem (alates 1967. aastast) asus korraldama juba Eesti Looduskaitse Selts. Tõsi, korraldamise üleminekuks polnud sujuv, mõlemalt poolelt kaasnes pahameelt ja solvumist (millest saab lugeda näiteks ajalehest Sirp ja Vasar). Olgu kokkutulekute numeratsiooniga kuidas on, selge on see, et Eesti Looduskaitse Seltsi suviste kokkutulekute eelkäija (prototüüp) on seltsist endast kümnekond aastat vanem.

*Sõjajärelne looduskaitsepost Abruha rändrahnul kõrval.
Foto autor: Andres Tõnisson*

Veelgi kitsamalt teadlasi ühendavaks organisatsiooniks kujunes 1955. aastal asutatud Eesti Teaduste Akadeemia **Looduskaitse Komisjon** (ehk kauaaegse juhi järgi ka Eerik Kumari komisjon). Selle ühenduse peamiseks eesmärgiks sai looduskaitse teaduslike aluste väljatöötamine, erialane ekspertiis. Komisjoni panust Eesti loodusteadusliku mõtte ja hoiakute kujundamisel on raske üle hinnata. Laiemale loodushuviliste ringile oli kui kingitus meie esimese loodusfotoalbumi „Eesti kaunis loodus“ ilmumine 1957. aastal. Rahvas hakkas aduma, et kodumaa on väärt avastamist. Kasvas vajadus juhatamise ja selgitamise järele.

Põhiliselt riikliku looduskaitse teetähiseks sai kahtlemata 1957. aastal vastu võetud (esimene sõjajärgne) **seadus Eesti NSV looduse kaitsest**. Edasi loodi juba riiklik asutus – Looduskaitse Valitsus – kes pidi muuhulgas hakkama organiseerima üleriigilist volinike (ühiskondlikku usaldusmeeste) võrku. Moodustati esimesed kaitsealad jne. Varasemad looduskaitseühendused korraldasid oma tegevusi ümber, nüüd juba riiklikest oludest lähtuvalt.

Sama hoovusega võib järgmisel aastal (1958) liita veel Tartu üliõpilaste looduskaitseringi asutamise ja ajakirja Eesti Loodus ilmuma hakkamise. Teine neist oli üle elanud sõjast ja surutusest tingitud pikema katkestuse, nüüd kujunes ta kiiresti loodusesõprade ühiseks foorumiks. Ajakirja populaarsuse kasv oli pöörane: kümne aastaga jõudis tiraaž kahekümne tuhandeni, kolmekümne aastaga maksimaalse viiekümne kaheksa tuhandeni – hariv ja loetav looduse sõnum läks inimestele korda. Üliõpilaste looduskaitseringi vilistlasi on tänaseks sadu, suurel määral on nende toel tegutsenud ka Eesti Looduskaitse Selts. Nagu ringi mõtte algataja ja kauaaegne juhendaja Jaan Eilart armastas teinekord öelda, on ring andnud Eestile kolm keskkonnaministrit. Pluss mitmeid

abielupaare. Ringist, hiljem seltsist lähtunud erialane suhtlusvõrgustik ei ole vajanud täiendavat suhtekorraldust.

Rööpselt looduskaitse hoovusega kulges kultuurimälestiste oma, vastav (esimene) seadus võeti vastu 1961. aastal, ka siin koondusid omad ühiskondlikud usaldustegelased. Omaette liikumine, tihedalt seotud loodus- ja muinsuskaitsega, oli neil aastail kodu-uurimine. Vastav komisjon moodustati Eesti Teaduste Akadeemia juurde 1958. aastal, esimeheks Hans Kruus. Mitmed selles liikumises osalejad on olnud tegevad ka looduskaitse vallas, kodu-uurijate seminarid-kokkutulekud võtsid paljuski eeskuju LUS-i loodusesõprade kokkutulekutest. Kodu-uurijate panus Eestit tutvustava kirjanduse avaldamisel oli neil aastail väga oluline, enamasti anti kokkutuleku ajaks välja ka rajooni kirjeldav koguteos.

Kodu-uurimise komisjoni väljaandeid 1960ndate alguses. Foto autor: Andres Tõnisson

Kuskile nende ühenduste vahele võiks paigutada veel Eesti Geograafia Seltsi (1955) ja küllap on teisigi. LUS-is jätkus pärast pikemat katkestust veel üks omapärane traditsioon – paikkondlikud looduseuurijate päevad, millest esimesed peeti 1958. aastal Järveljal (osales 400 inimest). Ka neid päevi jäi enamasti meenutama raamatuke, milles piirkonna loodus kõige kaasaegsemal tasemel tervikuks seatud.

Väiksematest kohtadest paistis 1960. aastate alguses silma **Viljandi**. Rajooni kultuurimaja juures käis koos sadakond huvilist loodusesõprade ringi nime all. Muuseumi juures tegutses kodu-uurimisringi looduskaitse osakond – neid liikumisi vedasid Orest Niinemäe, Hillar Kattai ja Enno Piir. Veelgi varem, 1948–1952 oli muuseumi juures töötanud õpilastest koosnev looduseuurijate ring, millest on kirjutanud näiteks Olav Renno. Ka **looduskaitsepäeva** tähistamine sai alguse Viljandist, kus Orest Niinemäe 1957. aastal korraldas mälestustamme istutamise Lossimägedes ja ekskursiooni Viiralt tamme juurde. See tänaseni kestav traditsioon oli tegelikult alguse saanud juba enne sõda. Kas oli

korraldaja mõte lähtunud ka katkestuseelsest ehk vaba Eesti ajast? Küllap oli, just nimelt järjepidevuse hoidmisele kui Eesti loodushoiu ühe rahvusliku eneseväljenduse näitele viitab ka ameeriklasest professor Robert Smurr, kelle raamatut¹ on nimetatud ka Eesti üheks esimeseks keskkonnaajaloo monograafiaks. Eks kaugelt paistab teinekord paremini.

Nagu näha, toimus neil aastail looduskaitse ümber mitmeid arenguid. Tsitaat meie keskkondluse uurijatelt² „Okupatsiooniga katkestatud keskkonnakirglik seltsiliikumine ärkas mitmes vormis ellu, kui looduskaitse muutus 1956. aastast Eesti NSV-s ametliku propaganda osaks“ osundab, et rohujuuretasandil looduskaitsetes oli (seni ehk allasurutud) tegutsemissoov täiesti olemas. Ametlikku looduskaitset võib pidada propaganda osaks aga samamoodi nagu iga teist valdkonda totalitaarses riigis. Propaganda oligi totaalne. Seltsiliikumise kirglikkus väljendus tõepoolest tekkinud ühenduste mitmekesisuses ja see viib meid ka edasi Eesti Looduskaitse Seltsi juurde.

Jutte ja oletusi Eesti Looduskaitse Seltsi peatsest loomisest on edastanud mitmed, sh toimunud sündmusi otseselt mäletavad kirjutajad. **Hiie Kontor**, kes toona töötas Looduskaitse Valitsuses, on kirjutanud (2006), et seltsi asutamise mõte sai välja öeldud Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi koosolekul 28. juulil 1962. aastal: „Seejärel kulus veel mitu head aastat enne kui asi sai tegelikkuseks. Minu mäletamist mööda andsid idee käivitamiseks impulsse just Viljandi loodussõbrad“. Ajaloo huvides oleks muidugi huvitav selgitada, kes ja mida sellel koosolekul üldse arutasid.

Jaan Remmel, toonane Looduskaitse Valitsuse inspektor, kellelt pärineb ehk seni detailseim kirjeldus³ Eesti Looduskaitse Seltsi loomise aegadest, täpsustab, et ministeeriumis võis sellise mõtte – vaja on luua looduskaitse selts – esimesena välja öelda kolleegiumi liige Ferdinand Kaljo. Minister Heino Teder ja Looduskaitse Valitsuse juhataja Heino Luik olid olnud sama meelt. Ka selles oldi ühte meelt, et seltsi võiks juhtida Jaan Eilart (toonane Eesti Teaduste Akadeemia Zooloogia ja Botaanika Instituudi botaanikasektsiooni nooremteadur, kes küll ise armastas esiplaanile seada oma ühiskondlikke ametinimetusi).

Milleks üldse selts? Moskva soov, kuna enamikes liiduvabariikides juba on – selliselt on seltsi tekkepõhjusi hinnatud siin ja seal, tagasivaatavalt ka näiteks ühes Jaan Eilartile pühendatud artiklis⁴. Samast allikast saame teada, et LUS-i juhatus oli uue seltsi küsimust arutanud juba 26. novembril 1962. aastal (juba siis oli Moskva soov kaudselt kohale jõudnud) ja leidnud üksmeelselt, et seltsi pole vaja – olid ju olemas nii Eesti Teaduste Akadeemia Looduskaitse komisjon, kui LUS-i Looduskaitse sektsioon. Koosolekul osales teiste seas ka Jaan Eilart. Nii jäigi kõik esialgu vanaviisi. Moskva soovile osaliselt vastu tulles muudeti küll Looduskaitse sektsiooni kodukorda ja volitusi. Ent tööle sektsioon

¹ Smurr, R. W. *Perceptions of Nature, Expressions of Nation: An Environmental History of Estonia*. Lambert Academic Publishing, Köln, 2009, 402 lk.

² Plath, U., Talivee, E.-M., Tüür, K., Annist, A. Loodusmõttest aktivismini: saateks keskkondluse erinumbrile – Methis. *Studia humaniora Estonica*, 2022, 30: 5–26.

³ Pool sajandit looduskaitserajal. Jaan Remmelit küsitleb Ann Marvet. – *Eesti Loodus*, 2006, 10: 34–38.

⁴ Tammiksaar, E., Pae, T. Jaan Eilart ja tema aeg. – *Eesti Loodus*, 2011, 1: 14–21.

ei hakanud. Ilmselt oli üheks põhjuseks ka vildakas eeldus, et asjalikud inimesed suudavad/tahavad pelgalt ühiskondlikus korras kõnetada suurt (ja väga mitmepalgelist) loodushuviliste seltskonda.

Uut katset seltskonnale (looduskaitse) selts luua tehti 1966. aasta sügisel. Seekord jäi Jaan Eilart nõusse, seda kolmeaastase katseajaga (lõpuks tuli kolmkümmend). Ilmselt rääkisid ministeeriumi juhid Eilartile augu pähe, viimane jälle kasutas võimalust ka oma tingimuste esitamiseks. Täna ses vaates toimus ametlik asjaajamine **erakordselt kiiresti**. 24. oktoobril avaldati Ministrite Nõukogu (täna ses mõistes Vabariigi Valitsus) määrus nr 445 „Eesti NSV Looduskaitse Seltsi asutamise kohta“. Määruse alusel andis (metsamajanduse ja looduskaitse) ministri asetäitja Feliks Nõmmsalu samal päeval välja käskkirja nr 104. Selles nimetati (ehk kästi moodustada) organiseerimiskomitee koosseisus Jaan Eilart (esimees) ja Hiie Kontor (sekretär) ning liikmetena Villem Voore, Jaan Remmel, Erni Krusten, Ott Kangilaski ja Olaf Šmeidt. Nädala pärast (1. novembriks) pidi orgkomitee esitama ministeeriumile põhikirja ja koosseisude projekti ning materjalid seltsi asutamiskoosoleku kohta.

Jaan Remmel kõnelemas. Foto autor: Fred Jüssi

Jaan Remmel meenutab, et nii orgkomitee koosseisu kui põhikirja projekti juures „on kõvasti tunda Jaan Eilarti kätt“.

Hiie Kontori meenutus: „Kuna aega anti selleks tööks ainult poolteist nädalat, läks hirmsaks rabamiseks. Ideede generaator oli teadagi väsimatu Jaan Eilart, kel tundus miskipärast olevat selge pilt, kuidas ühe seltsi tegemine käima peab. Minu ja Jaan Remmeli hooleks jäi paberitöö ja suhtlemine vajalike asutustega. [- -] Seltsi tegelik töö võis toimuda vaid põhikirja alusel, mille koostamise ja igasugu instantsides kooskõlastamisega nägime kurja vaeva. Nagu mäletan, käisin, käsikiri näpus, peaaegu kõik ministeeriumid läbi, kusjuures üllatuslikult läks kooskõlastamine kõige kergemini siseministri juures. Lõpliku heakskiidu andis põhikirjale juriidiline komisjon, muidugi pärast seda, kui oli põhikirja täht-tähele läbi närinud ja mind rohkete küsimustega pinninud. [- -] Kõige meeldejäävam oli vist küll Seltsi põhikirja ettevalmistamise lõppetapp Ministrite Nõukogu põllumajanduse osakonna umbkeelse referendi sm Albergi juures, kus tobedavõitu vaidlustes läks keevaline Eilart nii ägedaks, et pidin teda ajuti käisest sikutama ja maha rahustama. Hiljem

Toompealt alla tulles märkis ta, et ise oleks ta vist küll asja pooleli jätanud ja kabinetist välja marssinud“.

On veel säilinud protokoll eelnimetatud orgkomitee koosolekust (26. oktoober), kus arutati juba valminud (2 päevaga!) põhikirja projekti. Eilart on vastanud neljale detaile puudutavale küsimusele, seejärel kiideti põhikirja projekt heaks ja määrati seltsi asutamiskoosolekuks 4. november 1966. Tähelepanuväärne on otsuse viimane lause: c) valmistada ette vabariigi looduskaitse entusiastide nimekiri, keda kutsuda osa võtma seltsi asutamiskoosolekust.

Ametlikust algatusotsusest kuni seltsi asutamiseni kulus seega 11 päeva. Pigem on see ülalt alla näide. Kui oletada, et ministeerium tõesti uuris 1. novembril esitatud pabereid, enne kui (formaalse küll, aga ikkagi) aktsepti andis, jäi inimeste kokkukutsumiseks aega kolm päeva! Reede pealegi veel tööpäev. Tookord mitte üksnes polnud mobiiltelefone, vaid polnud ka tavalisi – nii et ... omamoodi ime.

Edasi juba kogunesid kutsutud entusiastid põllumajandusministeeriumi saali Tallinnas (Lai tn 39). Neid sai kokku 125. Kell sai 14.00 ja koosolek võis alata.

Suuremat osa eelkirjeldatud ajaloost ja sündmustest katab, mäletab ja on sellest palju ka kirjutanud üks väärikas mees – ornitoloog Olav Renno, looduskaitse seltsi asutaja- ja auliige. Ta oli juba koolipoisina Viljandis loodusesõprade ringis, pärast ülikooli Looduskaitse Valitsuse algkoosseisus, edasi Matsalu looduskaitsealal, Tartus zooloogia instituudis. Usun, et ta on tundnud kõiki eelnimetatud tegelasi (kui Taani kuningas, Hruštšov ja Alberg välja jätta). Aegade kohta ei ole paremat kroonikut olnud. Nii et – lugege Olav Renno kirjutisi!

Olav Renno (2022. a). Foto autor: Kaarel Kaisel

Imeline jääaasta

Arvo Veskimets, ELKS-i Tuhala osakond

Eestis algab talv siis, kui väljas sajab lund ja veekogud on kaetud jääga. Mõnel talvel lund napib ja meri jäätub vaid Liivi lahel ja Väinameres. Harvem katab jää enamiku Läänemerest. Vahel märkame jäätekke ajal pilkupüüdvaid jäävorme, mis köidavad oma erilisusega ning on ilusad, müstilised ja vahel ka ohtlikud. Jäisteks üllatusteks peame olema valmis kogu talve. Rahet ja jääpalle sajab vahel taevast ka suvel.

Jää on vesi, mis on külmunud tahkesse olekusse ja moodustub tavaliselt siis, kui temperatuur langeb null kraadini või sellest madalamale. Enamasti on jää kuusnurkse kristallilise struktuuriga. Sõltuvalt rõhust ja temperatuurist võib jää moodustuda üheksateistkümnes erinevas kristallilises faasis, olles ka erineva tihedusega. Kui vesi kiiresti jahtub, võib moodustuda kuni kolme tüüpi amorfset jääd. Vesi on üks väheseid erandlikke aineid, mis jäätumisel paisub. Jää on vedelast veest kergem ja seetõttu ei vaju ta põhja, vaid moodustab veekogudele jääkatte.

2025. aasta sügisel sadas palju. Püsivad külmad saabusid meile detsembri lõpus. Külma on püsinud kuni veebruarini. Selle talve kõige suuremad jäised vaatamisväärsused on kahtlemata Põhja-Eesti kosed ja joad. Tuhanded inimesed naudivad erilisi jäämoodustisi Valaste joal, Keila joal ja Jägala joal. Kiire külmumine on põhjustanud ka teised selle talve jääsündmused, millest mõningaid tutvustan lähemalt.

Nõeljää Ülemiste järvel ja põhjajää Põltsamaa jõel

Tallinnas vana-aasta õhtul aset leidnud ulatuslik veevarustuse katkemine oli tingitud harvaesinevast loodusnähtusest nimega nõeljää (ingl *frazil ice*). 31. detsembri õhtul olid kõik selle tekkimiseks vajalikud tingimused täidetud. Alajahtunud vesi – milles võis juba kohati olla mikroskoopilisi jäänõelakesi – kandus tuulega sissevoolu suunas ja voolas läbi kaitsevõrede. Võred kujutasid endast suurepäraselt pinda jääkristallide tekkimiseks ja kinnitumiseks. Pühadeaegse suurema veetarbimise tõttu oli voolu kiirus läbi võrede suur, mis kiirendas omakorda ummistumist. Võrele tekkinud paks jääkiht sulges põhimõtteliselt sissevoolu. Jääkihi paksus oli kuni 25 sentimeetrit ja kuigi tuukrid käisid jääd lõhkumas, tekkis see kiiresti uuesti. Tallinna veevarustus taastus 1. jaanuaril. Viimane nõeljääst põhjustatud veekatkestus Tallinnas olevat olnud 50 aastat tagasi.

Tallinna Tehnikaülikooli füüsikaprofessori Jaan Kalda sõnul olid selleks, et järves saaks tekkida ohtlikus koguses alajahtunud vett, täidetud järgmised spetsiifilised tingimused.

1. Jääkatte puudumine. Järvel ei olnud püsivat jääkatet. Jääkiht toimib isolaatorina – olgu õhk selle kohal kui külm tahes, jahtub vesi üksnes vahetult jää all ning see „kasvatab“ jääkihi paksemaks. Jää all olev vesi ei saa aga alla null kraadi jahtuda.

2. Kiire jahtumine. Õhutemperatuur langes kiiresti ja märgatavalt alla null kraadi. Vastasel juhul on jahtuval veel piisavalt aega rahulikult veepinnal jäätuda ja moodustada tavaline jääkaas.

3. Tuul ja turbulents. Oli piisavalt tuult, et natuke alla null kraadi jahtunud vesi seguneks sügavamal oleva veega. Tuulevaikse ilmaga püsiks jahtunud vesi veepinnal (kuna $+4^{\circ}\text{C}$ vesi on tihedam ja vajub põhja) ning jäätuks seal koorikuna. Tuul aga surub alajahtunud vee lainete abil sügavusse.

4. Tuule suund. Alajahtunud vee olemasolu ei tähenda automaatselt ummistumist. Tuul puhuks pinnavee just torude sissevoolu suunas. Vastupidise tuule suuna korral oleks külm vesi eemale lükatud ja sügavustest oleks kerkinud sissevoolu juurde soojem ($+4^{\circ}\text{C}$) vesi.

Nõeljäa teket, selle kujunemist põhjajääks ning sellega kaasnevaid probleeme Narva jõel on ajakirja Eesti Loodus 2006. aasta 11. numbris kirjeldanud geograaf Arvo Järvet. Eelmise sajandi alguses tuli jääummistuste tõttu ette häireid Kreenholmi manufaktuuri tekstiilivabrikute töös, sest vabriku seadmed lükkas käima Narva kose veejõud. Jääummistused tõkestasid vee juurdevoolu turbiinidele, mõnikord sulgusid pealevoolukanalid täielikult ning isegi turbiinid kiilusid kinni.

Põhjajääd on talviti ka teistes Eesti jõgedes: kõikjal, kus on kärestikke ja külmal ajal tavalisest suurem vooluhulk, mis soodustab turbulentset voolu. Kuid kusagil mujal ei saa põhjajääd tekkida mahuliselt nii palju kui Narva jões.

Üks tuntud põhjajää tekkekoht on Põltsamaa kärestik linna lõunaosas. Viimati oli seal põhjajääd märkimisväärselt palju 2004. aasta jaanuari esimeses dekaadis. Tol ajal oli jõe vooluhulk 3–4 korda suurem võrreldes jaanuari alguspoole pikaajalise keskmisega ning ilm oli mitmel päeval selge ja piisavalt külm – ööpäeva keskmine õhutemperatuur jäi miinus kümnest kraadist madalamale. Põltsamaa kärestikus tekkis palju põhjajääd, mille veevool kandis allapoole. Linna ja Kamari vahemikus oli sellel ajal aga paks püsijää. Jäälobjakas kogunes jääkatte ette ning sulges osaliselt veevoolu. Kõrgele tõusnud vesi ujutas üle jõeäärsed madalamad alad.

Ilmselt samadel põhjustel, nagu geograaf Arvo Järvet ülalpool kirjeldas, toimus kiire veetaseme tõus ka 2026. aasta jaanuari keskel Põltsamaa jõel. Vesi tõusis majapidamisteni. Elumajade kaitseks Põltsamaal paigutati jõe kallastele liivakottidest ja euroalustest veetõkkeid. Veetase hakkas langema 21. jaanuaril, kui ekskavaatoriga puhastati sadakond meetrit harusängi, mida paljud kohalikud peavad lihtsalt kraaviks. Jõevesi juhiti ummistunud kärestikust mööda ja veetase langes kuni 50 sentimeetrit.

Jääratas Vigala jõel Vana-Vigalas

Selle talve jääratas Vigala jõel hakkas tekkima 2025. aasta jõulude ajal. Vigalas elava Pirje sõnul ei olnud õhk veel väga külm, kui jões pöörleva veekeerise kohale tekkis õhuke jääkirm. Jääketta servale olid kinni jäänud mõned kõrkjad, mis tõid ketta keerlemise selgelt esile. Ka jõe kalda äärde tekkis jää. Kui jääketas puutus keereldes kokku kinnisjääga, kostus jõelt Pirje sõnutsi imeline helin. Heli põhjustas keerleva ketta ääres oleva õhukese jääkihi purunemine vastu kinnisjääd. Pirje rääkis, et see helin õnnestus ka telefoniga jäädvustada. 2026. aasta alguses oli ketas juba nii tugev, et julgemad inimesed astusid jäärattale ja tegid sellel sõidu. Ligikaudu 20-meetrise läbimõõduga jääratas tegi ringi umbes 5 minutiga. Jaanuari keskel kattus kogu jõgi jääga ja jääratas seiskus. Kinnikülmunud jääratta serv on jõejääl selgelt nähtav.

Vigala jääratas 3. jaanuaril 2026. Foto autor: Kristo Pärnik

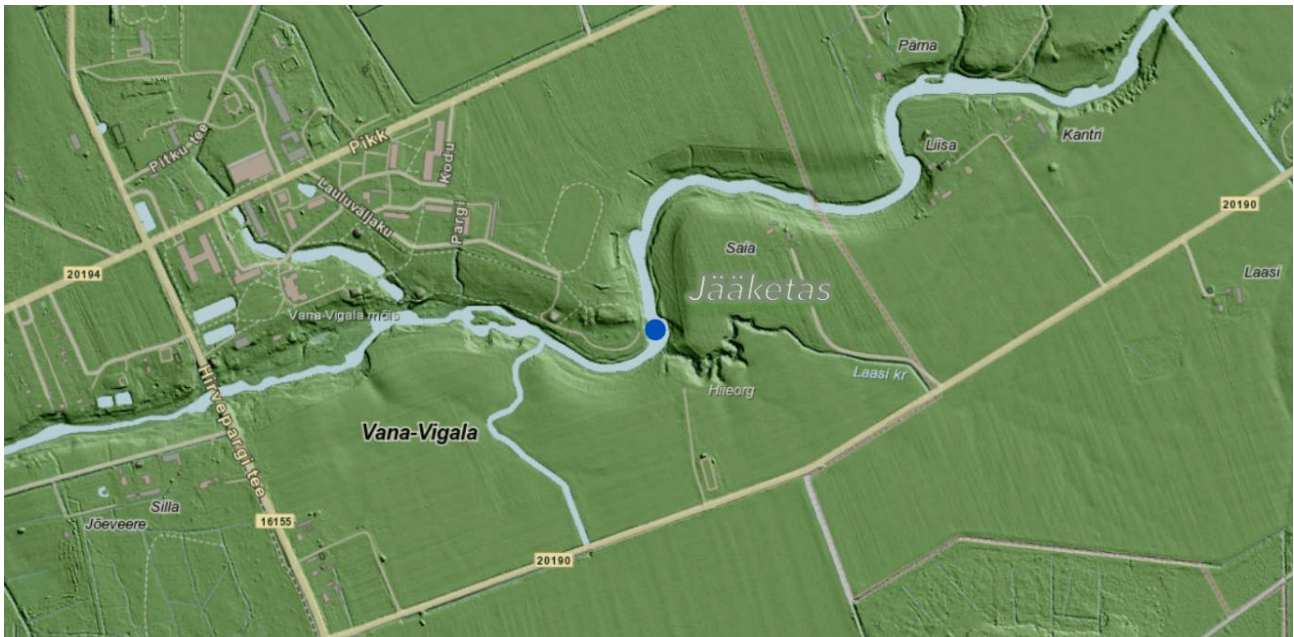
Keerlevad jääkettad jõgedel on haruldane loodusnähtus. Eestis tuntuim jääketas ongi too eelkirjeldatu Vana-Vigala mõisapargis Vigala jõel. Igal talvel ta hästi jälgitav ei ole, kuid sageli keerleb ta täies ilus mitmeid nädalaid. Mõnikord on ta suure sulaga ja pärast külmumist tõusnud veetaseme tõttu uuesti käima hakanud.

2019. aasta jaanuaris kirjeldati Soomaa serval Osju luha ääres Raudna jõel aeglaselt keerlevat jääketast, mille läbimõõt oli 8–10 meetrit. Õhukese jääketta tekkimist on kirjeldatud ka Pärnu jõel Sindi lähedal. 2019. aasta jaanuaris kirjeldati Ameerika Ühendriikides Maine'i osariigis Presumpscoti jõel keerlevat hiiglaslikku jääketast, mille läbimõõt oli ligikaudu 91 meetrit. Tundub, et see ketas keerles vastupäeva. Vigala jääratas keerleb aga päripäeva.

Eesti Maaülikooli limnoloogiakeskuse spetsialisti Ain Järvalti sõnul tekib niisugune ketas jäänud jõel ringvoolu tulemusena. See nähtus on looduses võrdlemisi haruldane ning selle teke on üsna juhuslik. Jääratta tekkimine ei sõltu ilmastikutingimustest, vaid oleneb hoopis jõe voolukiirusest ja sellest, kuidas vesi takistuse vastu pörgates keerlema hakkab.

Vigala jõgi moodustab jääketta tekkimise kohal peaaegu täisnurga. Põhjast lõunasse voolav jõgi keerab järsult läänesuunas. Laminaarne veevool muutub turbulentseks ja jõe parema kalda äärde moodustub veekeeris. Keerlev vesi jääb jõepõhjas oleva takistuse taha ega liigu edasi. Veevool vasaku kalda ääres kiireneb ja ajab samas ringi ka veekeerist jõe vasaku kalda ääres. Et moodustunud veekeeris püsiks paigal, peab selle ees olema voolutakistus jõepõhjas.

Maa- ja Ruumiameti kaardirakendusest näeme, et kohas, kus jõeorg käändub läände, suubub Vigala jõkke Laasi kraav, mis on tuntud ka Ohvrioja ja Hiiesalu oja nimega. Selle oja voolamise tulemusena on Vigala jõe vasakule kaldale moodustunud mitme meetri sügavune järskude servadega org – Hiieorg. Ilmselt on Ohvrioja kaudu Vigala jõkke kantud täiendavad setted üheks veevoolu takistuse

põhjustajaks Vigala jõel. Et selgitada, millist osa mängivad jõulise veekeerise tekkimisel võimalikud allikad jõepõhjas, tuleks teha täiendavaid uuringuid.

See koht Vana-Vigalas on seotud mitmete legendide ja pärimustega. Jõe vasakul kaldal paikneb iidne Ohvrihiis ja paremal kaldal ohvrikivi.

Maa- ja Ruumiameti kaardirakenduse kohapärimuse kaart

Hiie kõige jämedamat puud kallistavad kunstnikud Heiti ja Helgi Polli. Foto autor: Arvo Veskimets

Vigala ohvrikivi, mida tuntakse ka Vigala Sassi loitsukivina. Foto autor: Arvo Veskimets

Jääpallid Mändjala rannas

Aastavahetusel võis Saaremaal Mändjala rannas näha haruldast vaatepilti. Veepiirile olid kogunenud sajad jäämunad ehk jääpallid. Fotod haruldasest loodusnähtusest tegi Tiia Rand, kes lubas ka oma fotosid kasutada.

Sünoptik Kairo Kiitsak kirjeldab seda kaunist loodusnähtust nii: „Jäämunad ehk jääpallid on looduslik ja pillkupüüdev nähtus, mille tekkeks on vaja mitme ilmastikutingimuse kokkulangemist –

õhutemperatuuri alla nulli, külmumispunkti lähedast veetemperatuuri, madalat ja õrnalt kaldus liivaranda ning rahulikku, kuid õrnalt paisuvat lainet.

Jäätumistemperatuurist madalamate temperatuuride juures koguneb jäätüki ümber järjest rohkem jääd ning pidev merevees edasi-tagasi õõtsumine ja pöörlemine viib selleni, et jääkamakad saavad ümara kuju. Selliseid pallikesi võib korraga väga palju randa koguneda ja neid võib meil iga talv kohata.“

Jäätaldrikud jõgedel ja meres

Ajakirja Eesti Loodus 2008. aasta 12. numbris avaldatud artiklis „Vähima jääkattega talv Läänemerele“ kirjeldavad Heino Mardiste ja Riina Vahter taldrikjää teket alljärgnevalt.

Merejää hakkab moodustuma, kui vesi on jõudnud külmumistemperatuurini: Eesti rannikumeres umbes temperatuuril $-0,4^{\circ}\text{C}$. Jahtunud veepinnale tekib algul omavahel nõrgalt seotud jääkristallide kiht ning edasisel külmumisel kujuneb matjas kerget lainetust summutav rasvjää. Sellele sadanud lumest saab sitke jäämass – lobjakas, millest tuule ja lainetuse toimele tekib omakorda taldrikjää. See koosneb umbes 30 cm, harva kuni kolmemeetrise läbimõõduga veepinnal liikuvatest jääketastest, mille servale on omavahelisest pörkumisest tekkinud mõne sentimeetri kõrgune vall.

Sarnastel põhjustel tekivad jäätaldrikud ka jõgedel ja järvedel.

Jäätaldrikud Valgamaal Tõrvas Veskijärve tammi juures. Foto autor: Maire Kaar

Valaste juga

Erika Kruup, ELKS-i Alutaguse osakond

Valaste juga on Baltimaade kõrgeim juga – umbes 30 m. Alguse on see saanud kuivenduskraavist, mis on kaevatud liigvee äravooluks. Juga on ainulaadne, kuna annab läbilõike Ontika panga pinnakihtidest ja laskudes trepistiku kaudu mere äärde, on näha ka joa merre suubumise koht. Valaste juga on nauditav igal aastaajal, aga talvel on see arvatavasti üks enim pildistatud kohti Eestimaal.

Kõige võluvam on juga siis, kui omavahel teevad koostööd külmakraadid ja piisavalt tugev põhjatuul, mis toob veetolmu üles kaldapealsele, disainides pankrannikul kasvavad puud jääskulptuurideks. Sel talvel on vaatepilt eriti lummas. Seda muinasjutulist jäämaailma tullakse vaatama üle kogu Eesti ja kaugemaltki.

*Valaste juga.
Fotode autor: Erika Kruup*

Haab – aasta puu 2026

Mall Hiimäe, rahvaluuleteadlane, ELKS-i liige

Haab on meie metsade tavaline puuliik, kuid võrreldes männikute, kuusikute või kaasikutega leidub haavikuid märksa vähem. Üks põhjus näib seisnevat selles, et haab on mullastiku suhtes nõudlikum – ei talu soostunud ega vesisevõitu pinnast. Tema naabrite seas võib kõige sagedamini kohata kuuske ja kaske.

Kuidas haavapuu hakkama saab

Kevade tulekul hakkab haab enne suurte sulade saabumist urbi kasvatama, kuid ei kiirusta nagu samasse sugukonda kuuluvad pajulised. Rahva arvamise järgi on haabade urvaaeg uue ja vana jaanipäeva vahel. Teeradadele varisenud urvad näevad välja nagu hallikat ja punakat tooni lõngajupid või narmad. Kuhu tuul haava seemnetutte ka ei kannaks, ei suuda tärkavad tõusmed vahavas roheluses kuigi edukalt hakkama saada.

Haava järelkasvu kindlustab rohke juurevõsu. Paar-kolm suurt haaba annavad maharaiumisel hektari ulatusse laiuva tiheda järelkasvu. Võsa sirgub imekiiresti ja jõudsalt meetri jagu aastas. Tihnikuks kasvanuna hakkab noorendik nõrgemaid liigikaaslasid välja tõrjuma. Tüved laasuvad ja kasvavad üksteise võidu jämedamaks, kuid kõrguskasv raugneb. Ees on pikalise hääbumise aeg.

Haavapuu raiering

Haavapuu elukäigule ja toimetulekule looduslikus keskkonnas ning selle puuliigi osatähtsusele metsamajanduses pööran järgnevas tähelepanu Alutaguse näitel.

Kõige ilmekam oli vaatepilt lageraielankide (praegusajal nimetatakse uuendusraieks) ajastul 1950. aastate keskel, kui metsaparvetusest Mäetaguse-Rannapungerja jõel loobuti ning metsasihtidele rajati raudteerelssidest rööpad puidu kiiremaks väljaveoks. Metsakasvatuse ja hooldusraietega tegeleti metskondades. Noorendikes alustati valgustusraiega, vajadusel võeti ette puhastusraie eesmärgiga vabastada nn tulevikupuud – kuused – vähemväärtuslikust lehtpuuvõsast. Järgnesid harvendus-, põimendus- ja sanitaarraie.

Haaba raiuti küttepuidudeks kõigis vanusejärgkudes alates nn kaikapuust. See meede küll tunnustust ei leidnud, välja kujunes nõukogude perioodile omane plaanitäitmise moodus. Metsatehnik vormistas töökäsu ja aruande, töömehed said töötasu, olematud kaikapuud osteti endale ahjukütteks. Vähe sellest! Räägiti, et ühes metskonnas vormistati töötasu veel ka Karu Albertile, kes polnudki isik, vaid hoopiski niisuguse nimega jahikoer.

Kõige paremat ahjukütet saadi harvendus- ja põimendusraie haabadest. Hinnaklassi järgi oli kaseküte esimesel kohal, teise klassi kuulusid must lepp ja mänd, kolmandasse valge lepp, haab ja kuusk. Hooldusraie-aegse haavapuu eelistamiseks oli mitu põhjust: hõlpus halgudeks lõhkuda, kerge riita laduda, annab ühtlase leegi ning puhastab suitsulööre. Lageraiehaabade kohta oli hinnang

märksa karmim, sest kütteks said oksiklased haavarahnud, mida oli raske halgudeks lõhkuda, vanemate puude tüved olid jõudnud juba pehastuda ning puidu kütteväärtus väheneda.

Haab kui oma metsa tarbepuu

Mõisnikult päriseks ostetud maatükki ei raadatud kogu ulatuses lagedaks, talu tarbeks oli oma mets. Mäetaguselt Roostoja külani oli jõeäärsetele heinamaadele ehitatud kuuest heinaküünist neli tehtud haavapalkidest, pörand haavalattidest. Heinakuhja vardaks valiti, raiuti ja lohistati paika kuhjavarras, külgtõed parajas mõõdus haavateivastest ning peened haavakepikesed sobitati titsideks ümber kuhjapõhja. Rõuguredelid ristikheina ja vilja kuivatamiseks valmistati kuusepuust, kuid kärbised okslikest lehtpuudest. Kõige kohasemaks peeti noori kõrvalharudega haabasid.

Jämedast haavatüvest õonestati kaevuküna kariloomade jootmiseks. Selle ühte otsa jäeti tahumisel pikendus ning uuristati auk, et kaika abil oleks hõlpus küna kummuli keerata. Paar-kolm õõnsast haavatüvest pakktaru täitsid neil aegadel oma otstarvet mõneski taluaia, mesilas kasutati ikka haavasuitsu.

Mari Hiimäe illustratsioon (Mall Hiimäe „Väike puu- ja põõsaraamat“, 2020)

Omamoodi eriline tarberiist oli titepesuvann pere vastsündinute pesemiseks: kerge tõsta, lamedapoolne, ühest otsast kõrgem, sileda põhjaga. Selle harulduse annetasin Eesti Rahva Muuseumile. Praegusajal teatakse ja tunnustatakse haavalaudadest tehtud saunalava häid omadusi – on hästi sile ega lähe liiga kuumaks.

Haavapuu roll looduslikes kooslustes

Juba ammustest aegadest on teada, et talvel söandavad põdrad haabade langetamist uudistama tulla ega malda raiemeeste lahkumist ära oodata: „Mehed lõikavad tüvest, põdrad söövad ladvast!” Valgejäneste jälgi ja kugarahunnikuid leidub samuti rohkem ladvaokste ümber. Iseväski on kobraste tegutsemisviis. Veekogu ääres kasvavaid haabu langetatakse vette, oksti ja väiksemaid notte kasutatakse tammi ja peavarju ehitamiseks, peenemad oksad tiritakse toidusahvrissi, hammaste teritamiseks ja söögiks sobib pehme puiduga haab hästi.

Metsatööstuse vohamise aegadest pärineb lähem tutvus lendoravaga. Üks haava langetamisel puuõõnsusest lumele hüpanud loomake toodi kasukahõlmas kaasa. Mida kodutuks jäänuga pihta hakata? Uueks koduks sai talle metsavahimaja pööning, kus olid talvehoiul kastid haavalehtedesse pakitud õuntega. Päeval oli hoolealune vagusi peidus, öösiti tegeles talle toodud kase- ja haavaokste ning korteri ülevaatamisega.

Suluspesitsejate lindude seas on esikohal rähnid – need agarad auguraijud, kelle pesaõõnsusi saavad edaspidi kasutada puukoristaja, porr, must-kärbsenäpp, aed-lepalind, kakud, tihased. Haruldasemaid haavapuus pesitsejaid esindavad õõnetuvi ja sõtkas, kes oma vastkoorunud tibud pesast alla hüppama ja jõe poole astuma kutsub. Veelgi haruldasem vaade avanes heinamaa taga sooserval, kus liigvesi oli mineraalmaa haabadest vaid tüvetornid alles jätnud ning tüveõõnsustes pesitsesid metsapääsukesed ehk piirpääsukesed – piiritajad. Teada oli ka üks must-toonekure pesa jõeäärses segametsas suure haava oksaharude vahel ning kotkaurijate leid – kaljukotka tagavarapesa kraaviäärse haava otsas Narva jõe äärsel Poruni looduskaitsealal. Paikades, kus leidub metsiseid, võib sügise tulekul kuulda, kuidas need kohmakad linnud robinal haavaokstele laskuvad ning lehti ja oksti nokkima hakkavad.

Lõpetuseks

Kirjutasin selle loo kodumetsa haabadele mõeldes. Lisan nüüd ka küsimuse lugejale: missuguse sõnaga saab meie – loodusrahva – keeles edasi anda haavalehtede või latvade häält? Oleks nagu sahin ja ümin? Või ehk habin ja mürin? Arvan, et see tajumus ei sõltugi sedavõrd tuulest, ilmast ega aastaajast, vaid oleneb kuulajast.

Lest – aasta kala 2026

Hillar Lipp, MTÜ Saarte Kalurite Ühing

Lest, rahvapärase nimega *kiivsil* ja *lapik*, on põhjaeluviisiga merekala. Lesta omapäraks on silmade asetsemine keha ühel küljel, sagedamini parempoolsel. Kala elab suurema osa elust ühel küljel, vaid varases nooruses ujub ta ringi, kõht alaspidi, nagu enamik teisi kalu.

Lest on lai ja lapiku, veidi pikliku kehakujuga põhjakala, kes ujub ühe küljega vastu merepõhja liibudes. Tema keha ülemine pool on tumedam liivakarva pruun või kollakashall, sageli punakaskollakate laikudega. Keha alumine pool on kahvatuvalkjane. Lesta värvus varieerub olenevalt merepõhjast, kus teda püütakse – seega võib ta olla üsna tumedat värvi.

Lestakala. Foto autor: Hillar Lipp

Lesta võib leida kogu Eesti rannikumeres. Ta elutseb kuni 40 m sügavusel liivasel ja savisel põhjal. Kudemispäiga otsingul võib lest läbida pikki vahemaid. Enamasti elavad lestad üksikult, parvedena vaid aktiivsel toitumisaajal ja kudemispaikades.

Rannikulest koeb 4–40 m sügavusel mais-juunis. Marja arenemine kestab 5–10 päeva. Vastse areng on omapärane. Kuigi täiskasvanuna on lesta keha lapik, näevad tema vastsed välja nagu teised kalad ega sarnane sugugi oma vanematele. 1 cm pikkuselt toimub vastse elus moone ja siis rändab ta üks silm

keha pealmisele poolele teise silma kõrvale, mille tulemusena asuvadki lesta silmad keha ülemisel küljel. Kuni moonandumiseni hõljuvad lesta vastsed vees ringi, aga pärast moonet laskuvad merepõhja nagu täiskasvanud lestale omane. Maimu ülemine pool tumeneb, alumine jääb heledaks. Noored lestad toituvad surusääskede vastsetest. 7–8 cm pikkuselt nende toit muutub: eelistatuks saavad limused ja väikesed kalad. Lesta eluiga võib küündida 15 aastani.

Lest on rannarahva toidulaua üks tähtsamaid kalu juba ammustest aegadest tänapäevani. Tema liha on väga maitsev; kala praetakse, suitsutatakse ja kuivatatakse.

Suurim Eestis püütud lest oli üle 50 cm pikk ja kaalus 1300 g. Lest ei ole looduskaitse all, kuid väljapüük on keelatud 15. veebruarist 31. maini (Soome lahes alarajoonis 32) või 15. maini (ülejäänud merealadel alarajoonides 29, 28-1 ja 28-2). Lesta alammõõt on 21 cm (alarajoonis 28) ja 18 cm (alarajoonides 29 ja 32).

Lestasaagid 1990ndatel. Kaunispe sadam Saaremaal.
Foto autor: Hillar Lipp

Tänapäeval on lestapüük lõpetatud, sest see pole püüdjale majanduslikult tasuv. Põhiliselt püüti lesta rannapüügis lisaks võrgupüügile ka käsi-lestanootadega ja hiljem tehnika arenedes juba pöörinootade ja traalidega.

Ajaloost on teada, et 1958. aastal püüdsid kalurid 180 t lesta. 2000. aastatel püüdsid ametikalurid keskmiselt 50 t ja 2012. aastast alates vähem kui 10 t lesta aastas.

Üldiselt on lesta arvukus Eesti merealal väga väike, seda ebasoodsate hüdroloogiliste situatsioonide tõttu, mis määrab lesta arvukuse rannameres. Lestavaru taastumiseks saab inimene vähendada või ära hoida toitainete sissevoolu merevette (elukondlik heitvesi, väetised põllumajandusest), vähendada metsaraiet ja õhu saastatust ning sellega neutraliseerida hapnikutingimuste halvenemist merevee põhjakihtides. Selle määravaim põhjus on kesine värske merevee sissevool Põhjamerest Läänemere, millest on tingitud toitainerikka merevee sissevool vähesus läbi Taani väinade, mis leevendaks hapnikusalduse vähenemist ja põhjavee temperatuuri tõusu. Mereteadlaste uuringutest lähtuvalt on see põhjuseks, et lesta kudemari piirkonniti ei valmi ja hukkub. Tõdeme, et iga-aastased lesta väljapüügid rannikumeres on ka nakkevõrkudega ja hooajaliselt kasinad, mis teeb lestakala tarbijale üsna raskesti kättesaadavaks.

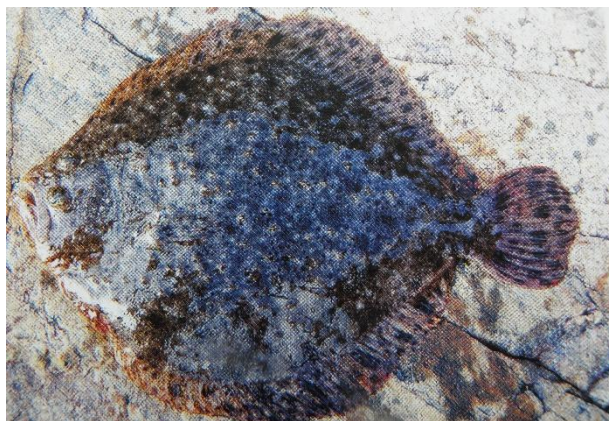
Harilik kammeljas

Kammeljas, rahvapärase nimega *kamm* ja *kammel*, on lestaga sarnanev lai ja lapik kala. Kammeljas kulgeb vees enamasti parema poolega vastu merepõhja. Tema ülemise poole värvus sõltub elupaigast ja on enamasti hallikaskollane kuni tumepruun. Kammeljas on üsna paikse eluviisiga kala ja elab üksikult. Ta on öise eluviisiga.

Kammeljad koevad mai keskpaigast juuni lõpuni. Mari hõljub vabalt vees. Kammelja areng on sarnane hariliku lesta omaga: umbes 12 mm pikkuselt teeb vastne läbi moonde, mille käigus tema parema kehapoole silm rändab vasakule poolele. Pärast moonet laskuvad vastsed elama merepõhja. Nad toituvad peamiselt koorikloomadest. Suured kammeljad (üle 21 cm) on röövtoidulised: nende saagiks langevad räimed, kilud, luukaritsad ja limused. Kammelja pikkus võib olla kuni 45 cm ja kaal kuni 1,5 kg. Ta võib elada 24-aastaseks.

Kammeljas on hinnatud fileerituna, praetult ja suitsutatult. Tema liha on rasvasem kui harilikul lestal. Fileerituna peetakse teda üheks maitsvaimaks merekalaks. Suur osa inimestest pole kammeljast aga kunagi kuulnudki ega teda näinud.

Kammeljas on küll vähese arvukusega, kuid ei ole looduskaitse all. Kammelja alammõõt on 30 cm. Kammeljas on kalurile majanduslikult tasuv püügikala, keda püütakse valdavalt nakkevõrkudega, spetsiaalsete lestanootadega ning ridaõngedega – viimastega püütakse just suurimaid kammeljaid.

Kammeljas. Foto autor: Hillar Lipp

Suur-haavasikk – aasta metsaputukas haava tüves ja metsa eluringis

Ivar Sibul, Eesti Maaülikooli dendroloogia ja metsaentomoloogia kaasprofessor

Tänavune esmakordselt teoks saanud aasta metsaputuka valik annab võimaluse vaadata metsa tervikuna, muutuva ja isereguleeruva ökosüsteemina, alustades puust ja jõudes temaga seotud elustikuni. Just sellest vaatenurgast on 2026. aasta metsapuu – harilik haab (*Populus tremula*) – Eestis nii kasutuslikult kui ka ökoloogiliselt oluline. Ta on ühest küljest kiirekasvuline ja kergesti uuenev metsamajanduslikult tähtis puuliik, samas ka üks liigirikkamaid elupaiku meie metsades. Haavapuitu kasutatakse laialdaselt tööstuses, kuid sama oluline on haava roll elupaigana sadadele seentele, putukatele, lindudele ja imetajatele, kellest paljud on seotud just vanade, surevate või kahjustatud puude ning eri lagunemisjärgus haavapuiduga.

Suur-haavasikk (*Saperda carcharias*), 2026. aasta metsaputukas, on selle koosluse loomulik osa. Tema tegevus võib metsas väljenduda puude kahjustamises, eriti nooremates haavikutes, kuid samal ajal osaleb ta protsessides, mis kujundavad haavikute vananemist, formeerumist ja uuenemist. Just selliste liikide kaudu saab mõista, et metsa toimimine ei seisne ainult kasvu ja tootlikkuses, vaid ka paratamatus muutumises, kus kasu ja kahju ei ole alati vastandid, vaid sama eluringi eri tahud.

Suur-haavasikk elab eeskätt harilikul haaval (*Populus tremula*), ka paplitel või harvem remmelgatel. Täiskasvanud mardikat võib suve teisel poolel näha haava tüvel või lehtedel – ta on suur, kuni kolme sentimeetri pikkune, pikkade kaarjate tundlatega, peenetähnalise rohekashalli kuni hallikaspruuni või isegi mustja kehakattega putukas, mistõttu sulandub hästi haava tüvekoorega. Valmikute lendlusaegne lehesööm on lühiajaline ja puule vähese mõjuga; liigi mõjusam roll avaldub aga vastsete tegevuses, mis kestab mitu aastat ning kulgeb varjatult peremeespuu tüükaosa tüvepuidus.

Emasmardikas muneb suve teisel poolel munad noorte või keskealiste haabade tüve alaossa, sageli juurekaela lähedale koorde. Sõltuvalt tüvekoore paksusest paigutatakse munad ühekaupa koorepragudesse või koorde näritud ovaalsetesse või lehtritaaolitesse süvenditesse. Üks emane suudab muneda kümneid mune, mistõttu võib samas puus areneda mitu vastset korraga. Munast koorunud vastsed kaevandavad esmalt lühikest aega koorde all, kus toituvad koorde niineosas, kuid juba teisel aastal liiguvad nad sügavamale puitu ning alustavad piki tüve ülespoole kulgeva käigu rajamist. Tõugukäigud pikenevad ja laienevad vastse kasvades. See nõrgestab puu mehaanilist tugevust ning häirib vee liikumist tüves. Sageli kaasnevad sellega mööda vastsekäike levivad puidumädanikud, mis kutsuvad esile esmalt puidu värvuse muutuse ning on hilisema destruktivse südameädaniku põhjustajad. Patogeensete seente tekitatud mädanik võib areneda aeglaselt ja jääda pikka aega märkamatuks, kuid aastate jooksul kahjustatud ala suureneb ning puu kaotab oma vastupidavuse ka siis, kui putukad on puust lahkunud. Olenevalt keskkonnatingimustest võib suur-haavasiku elutsükli pikkus olla 2–4 aastat.

Suur-haavasikk eelistab haudepuudena enamasti 5–30-aastaseid haabu. Sellistes haavikutes võib tema mõju olla märgatav, seda eriti hõredates puistutes ja istandikes. Samuti esineb tema kahjustusi enam servapuudel või üksikult kasvavatel haabadel, kus valgusolud on munemiseks soodsamad.

Keskmiselt võib nooremaealises haavikus olla haavasiku poolt kahjustatud kuni kolmandik puudest. Samas ei ole aga õige suur-haavasikus näha üksnes kahjurit. Tema tegevus kiirendab üksikute puude vananemist ning aitab kaasa puidu lagunemisele, luues samal ajal elupaiku seentele, selgrootutele ja õõnsustes pesitsevatele lindudele-imetajatele. Haaviku kui terviku seisukohalt on see osa looduslikust protsessist, kus kõik puud ei ela ühtviisi kaua ega sure samal ajal.

Lisaks suur-haavasikule elab Eestis veel mitu temaga lähedast liiki. Eestis vähearvukas must, hallika

Suur-haavasikk. Foto autor: Anna Volkova

kirmega ja kollakate tähnidega kattetiibadega **väike-haavasikk** (*Saperda populnea*) asustab peamiselt haabade-paplite noori võrseid ja peenemaid oksid, põhjustades neis sõlmjate pahkade teket. Rohekaskollase põhivärvuse ja mustade tähnidega **täpik-haavasikk** (*Saperda perforata*) eelistab seevastu asustada aga lamavaid või jalalseisvaid poolsurnud haavatüvesid. Kauni helerohelise baasvärvuse ning mustade tähnide ja risttriipudega kattetiibadega **kirju-haavasikk**

(*Saperda scalaris*) ja meil harva kohatav muutliku värvuse ja välimuselt suur-haavasikule lähedane liik, kuid veel ilma eestikeelse nimeta ***Saperda similis***, asustavad lisaks haavale ka teisi lähedastesse perekondadesse kuuluvaid puuliike, eriti remmelgaid.

Kõigi nende putukate mõju üksikule puule ja puistu üldisele sanitaarsele seisundile on tagasihoidlik. Haavikut kui terviklikku ökosüsteemi silmas pidades moodustavad aga juba ainuüksi need lähedased liigid koos elunedes puistus kihilise koosluse, kus erinevaid osi puust ja mitmesuguses lagunemistasmes puitu kasutatakse erineval viisil. Nende putukate kohalolu puistus näitab, et mets ei ole staatiline kooslus, vaid pidevas muutumises olev süsteem, kus kasv, kahjustused ja lagunemine käivad käsikäes. Ka ei anna puistus üksikute puude murdumine ega hukkumine märku metsa halvast sanitaarsest seisundist, vaid see on osa metsa loomulikust eluringist, kus puistusse tekkinud häilud loovad eeldused metsa uuenemiseks, noorte puude kasvuks ja alustaimestiku arenguks. Selline pidev muutumine on loodusliku metsa toimimise alus. Aasta metsaputuka tiitel aitab meil seda aeglast ja sageli tähelepanuta jäävat protsessi paremini teadvustada. Seega on suur-haavasikk ja tema sugulasliigid haavikute eluringis üks võtmetähtsusega putukaperekondi, kelle kaudu saab jälgida seoseid puu vananemise ja metsa uuenemise vahel. See tähendab tähelepanu pööramist vanadele, kahjustatud ja lagunemisjärgus haavatüvedele, sest just nendega on seotud suur osa metsa elurikkusest. Kokkuvõtvalt võib öelda, et tänavune aasta metsaputukas juhib meie tähelepanu sellele, et elujõuline mets ei koosne üksnes noortest ja kiiresti kasvavatest puudest, vaid ka neist, kes on oma eluringi lõppjärgus ja loovutavad ruumi järgmistele põlvkondadele.

Sanatooriumi park

Irja Alakivi, ELKS-i Tartu osakond

Elurikas kultuurimiljöoline Tartu Sanatooriumi park endiselt hävimise ohus sinna linna poolt kavandatud elamuehituse tõttu ja riikliku looduskaitse abituse pärast. Sanatooriumi pargi rajas Eesti esimene folkloristikadoktor ja Tartu Ülikooli audoktor Oskar Kallas koos põllumajandusdoktori Aleksander Eisenschmidtiga. Parki on uute puude ja põõsaste istutamisega täiendanud Tartu linnapea kindral Aleksander Tõnisson.

*Elanik või külaline Tartu Sanatooriumi pargis.
Foto autor: Irja Alakivi*

Turbatootmise laiendamine sai rohelise tule ilma keskkonnamõju hindamiseta

Kersti Murumets, ELKS-i Räpina osakond

Räpina vallavolikogu otsus toetada Van der Knaap Eesti OÜ turbatootmise laiendamist Tuurapera turbatootmisalal on tekitanud tõsiseid küsimusi nii looduskaitse kui ka kohaliku kogukonna seas. Seda enam, et laiendamisele anti heakskiit ilma keskkonnamõju hindamiseta, hoolimata mitmetest vastuoludest kehtivate planeeringute ja looduskaitse eesmärkidega.

Ettevõtte taotles Keskkonnaametilt Tuurapera turbatootmisala keskkonnaloa muutmist, soovides laiendada mäeeraldise pindala enam kui 100 hektari võrra ning teenindusmaad ligi 84 hektari võrra. Lisaks soovitakse korrigeerida loa vee erikasutuse osa. Tegemist on mahuka laiendusega, millel on paratamatult ulatuslik mõju nii maastikule, veerežiimile kui ka elustikule.

Keskkonnaamet on juba juhtinud tähelepanu, et kavandatav mäeeraldis kattub osaliselt III kategooria kaitsealuse liigi – kodukaku (*Strix aluco*) – leiukohaga ning teenindusmaa külgneb vahetult I kategooria kaitsealuse liigi – kalakotka (*Pandion haliaetus*) – pesitsusalaga. Sellistes

tingimustes eeldaks vastutustundlik halduspraktika põhjalikku keskkonnamõju hindamist, mida aga ei tehta.

Lisaks hõlmab Tuurpera turbatootmisala laiendus ligikaudu 12% kohalikust rohevõrgustiku tuumalast. See ületab nii maakonna- kui ka üldplaneeringus lubatud piire ning tähendab ökoloogiliselt märkimisväärset looduslike koosluste kadu. Kuigi arendaja väidab, et rohekoridore läbi ei lõigata ja loomade liikumisteed jäävad alles, ei saa mööda vaadata tõsiasjast, et raadamisega kaovad elupaigad, varjupaigad ja toidubaas. See on selgelt vastuolus Räpina valla üldplaneeringus sätestatud põhimõtetega ning rohevõrgustikule avalduvat negatiivset mõju ei saa pidada välistatuks.

Eksperdid on rõhutanud, et rohevõrgustiku nii ulatusliku loodusliku maakatte kadumise korral on vältimatult vajalik tellida eraldi rohevõrgustiku eksperthinnang, et selgitada, kas tegu on olulise keskkonnamõjuga ning kas ja kuidas oleks võimalik seda leevendada. Ometi on vallavolikogu otsustanud anda arendusele poliitilise toe enne, kui sellised küsimused on saanud vastuse.

Oluline on meenutada, et sood on ühed Eesti tähtsaimad süsiniku sidujad, elurikkuse kandjad ja veerežiimi tasakaalustajad. Soode kuivendamine ja turba kaevandamine süvendab kliimakriisi ning kahjustab loodust rohkem, kui seda on võimalik hilisema korrastamisega heastada. Oleme kursis, et Kliimaministeerium ei plaani enne uue kliimaseaduse vastuvõtmist uusi turbakaevandamise lube väljastada ning et rahvusvahelised kliimaeesmärgid suunavad riike fossiilsete kütuste ja turba kasutamisest loobuma.

Ka Euroopa tasandil on suund selge. Euroopa Komisjoni kliimapakti saadik Deivi Org Räpinast on rõhutanud, et sotsiaalse kliimafondi (Social Climate Fund) vahendid ja teised toetused liiguvad riikidesse ja projektidesse, mis aitavad kaasa rohepöördele, mitte ei pidurda seda. Rootsis toetatakse juba projekte, mis aitavad maapiirkondades üle minna elektriautode kasutamisele. Eestis aga seavad turbakaevanduste laiendamine ja ulatuslikud raied ohtu võimaluse saada tulevikus olulist euroraha, sest need tegevused on vastuolus Euroopa Liidu kliimapoliitika põhimõtetega.

Oleme veendunud, et turbatootmise laiendamise toetamine ilma keskkonnamõju hindamiseta on vastutustundetu ja lühinägelik. Turbatootmine on oma ajaloolise rolli täitnud ning Eesti peaks liikuma selle järkjärgulise lõpetamise, mitte laiendamise suunas. Räpina valla otsus näitab paraku vastupidist – kohalikele loodusväärtustele ja kliimaeesmärkidele eelistatakse lühiajalist majandushuvi. Selline lähenemine ei ole kooskõlas ei looduskaitse, kestliku arengu ega Eesti rahvusvaheliste kohustustega.

*Räpina haldushoone, kus toimuvad vallavolikogu istungid.
Foto autor: Kersti Murumägi*

Tartu–Pihkva kõrgepingeliini jäätmete käitlemine tekitab küsimusi

Kersti Murumets, ELKS-i Räpina osakond

Pikki aastaid lõikas Tartu–Pihkva kõrgepingeliin läbi Lõuna-Eesti maastiku. See oli piiriülene ühendus, mis sümboliseeris energiasõltuvust Idast, kuid oli samal ajal ka füüsiline takistus loodusele – lindudele, maastikule ja inimese suhtele oma keskkonnaga. Nüüd, kui liin on lammutamisel, seisame looduskaitajatena küsimuse ees: **kas loodus saab tagasi oma ruumi või vahetame ühe probleemi teise vastu?**

Kõrgepingeliinide eemaldamine on iseenesest positiivne samm. Kaovad ohud rändlindudele, eriti kevad- ja sügisrände ajal, mil nähtamatud traadid on osutunud saatuslikuks paljudele liikidele. Maastik avaneb, killustatus väheneb ning endised hoolduskoridorid saavad võimaluse taastuda niitude, metsaservade või märgaladena.

Ent looduskaitse ei lõpe hetkel, mil viimane traat on maha võetud. Vastupidi – **siis algab kõige kriitilisem etapp, sest jäätmete käitlemisel on määrav mõju**. Klaasist isolaatorid ja metallkonstruktsioonid kogutakse kokku ning transporditakse taaskasutusse. See on samm, mida saame toetada – materjalid ei jää loodusesse, nende eluring ei katke.

Tartu-Pihkva kõrgepingeliini mahavõtmisega on jõutud Räpina valda ja me näeme seda oma silmaga. Suurim küsimärk tekib **raudbetoonist mastide ja vundamentide** käitlemisel. Praktika näitab, et raudbetoon purustatakse ja umbes iga 200 meetri järel, mastide asukohtades, kaevatakse ekskavaatoriga maasse auk. Purustatud betoon aetakse sinna sisse ja kaetakse pinnasega. Formaalselt kaob jäätmematerjal silmist, tegelikkuses aga **jääb see loodusesse**.

Kas maa-alune prügi on vähem prügi? Raske on pidada jätkusuutlikuks lahendust, kus ehitusjäätmekäitluse maetakse pinnasesse. Raudbetoon ei ole looduslik materjal. Aja jooksul võivad betooni lagunemisel eralduda ühendid, mis muudavad mulla keemilist koostist, mõjutavad mikroorganisme ja taimkatet ning potentsiaalselt ka põhjavee liikumist.

Lisaks tekivad küsimused tuleviku ees.

*Vanametall ja klaasist isolaatorid ootavad Võukülas transporti.
Foto autor: Kersti Murumägi*

- Kes vastutab nende maa-aluste ladestuskohtade eest 20, 50 või 100 aasta pärast?
- Kuidas mõjutab see maa kasutust põllumajanduses või looduskaitstes?
- Kas me loome endale probleemi, mida tulevased põlvkonnad peavad uuesti „välja kaevama“?

Liinikoridori taastamine ei tohiks piirduda mullaga katmise ja visuaalse korrastamisega. Tõeline taastamine tähendab, et pinnas on puhas võõrkehade, elupaikade areng ei ole varjatult takistatud ja maastik saab areneda ilma inimtekkeliste „maasiseste armideta“. Meie jaoks on oluline, et infrastruktuuri eemaldamine oleks **päriselt ringmajanduslik**, mitte lihtsalt logistiliselt mugav.

Tartu–Pihkva kõrgepingeliini mahavõtmine on ajalooline ja sümboolne samm. See näitab, et Eesti liigub iseseisvama ja teadlikuma energiakorralduse poole. Kuid just sellistel hetkedel pannakse proovile meie keskkonnahoidlik mõtteviis. Loodus ei küsi, kas prügi on silmale nähtav. Ta reageerib sellele, **mis on mullas ja vees**. Kui tahame rääkida rohepöördest ja vastutustundlikust taristust, peab mahavõtmine olema läbi mõeldud. Vastasel juhul jääb vabanenud liinikoridori alla peitu probleem, mis ei ole kadunud, vaid lihtsalt maasse peidetud.

Tervendavad aiad: vaadetest teraapiliste ruumideni

Kadri Maikov, Eesti Maaülikooli maastikuarhitektuuri lektor

Tervendav aed ei tähenda üksnes ilusat või puhkeotstarbelist looduskeskkonda, vaid on ka paik, mis on mõeldud taastumiseks, millel on tõendatud või kogemuslik mõju inimese vaimsele, emotsionaalsele ja füüsilisele heaolule. Mõiste on kasutusel keskkonnapsühholoogias, maastikuarhitektuuris ja rahvatervises ning seostub biofiilia hüpoteesi ja stressist taastumise teooriaga. Teooriatest sai räägitud Eesti Looduskaitse Seltsi aastakonverentsil 2025. aasta novembris. Siinses artiklis avan maastikulisi võimalusi.

Tervendavate aedade käsitluses on rõhuasetus mitte inimese kasul, vaid maastiku enda ökoloogilisel terviklikkusel. Maastiku tervendav mõju säilib vaid siis, kui ökosüsteem ise on terve ja autonoomne. Tervendav mõju inimesele on siin pigem tagajärg. Inimtekkelised „teraapiamaastikud“ ei saa seda täielikult asendada, aga uurime variante.

Tervendavate aedade ja maastike mõtestamisel kasutatakse Marcuse ja Barnesi (1999) loodud süsteemi, mis aitab mõista, kuidas erineva karakteri ja ligipääsetavusega aiad ning väliruumid võivad toetada inimese vaimset ja füüsilist heaolu nii aktiivse kasutuse kui ka pelgalt vaatlemise kaudu.

Üheks oluliseks elemendiks selles süsteemis on **laenatud maastik**. Vaated aiast välja või territooriumi kõrval asuvale looduslikule alale pakuvad olulist stressimaandamise võimalust. Kui hoonet piirab esteetiliselt nauditav looduslik või kujundatud maastik, on väga tähtis, et aknad ja ka tupikkoridoride otsad avaneksid nendele laenatud maastikele. Juba visuaalne kontakt loodusega võib toetada taastumist ja vähendada ärevust.

Looduse teerada on käsitletud kui hoone läheduses asuvat metsaala, mida saab aktiivselt kasutada. Juurdepääs loodusmaastikule pakub puhkevõimalusi kõigile kasutajatele. Teerajad võimaldavad äratada huvi taimede ja looduse vastu laiemalt, pakuvad pausidel võimalust töökeskkonnast välja lülituda ning on üldjuhul ka väiksema hooldusvajadusega kui intensiivselt kujundatud aiad.

Aatriumiaed, mida nimetatakse ka talveaiaks, on hoones paiknev aed, mida saab vastavalt vajadusele kütta ja ventileerida. Aatriumiaed võib olla sisustatud puude, taimede ja istumispaikadega ning see pakub välialale omast rohelust ka halva ilma korral. Tavaliselt on see hoonekompleksi turvaline, hästi nähtav ja ligipääsetav osa ning sobiva arhitektuurilise lahenduse korral toetab see ka loomulikku päevavalgust. Pildil on artikli autori kujundatud talveaed selle rajamise hetkel. See aed on mõeldud istumiseks, peatumiseks ja nautimiseks nii lühi- kui pikaajaliselt. Ajaskaalal on tegemist nn 5 või 20 minuti aedadega.

Tartu Ülikooli Kliinikumi psühhiaatrikliiniku talveaed. Foto autor: Kadri Maikov (2018)

Teraapiline aed on sise- või väliruumis paiknev aed, mis on teadlikult kujundatud koostöös meedikute ja maastikuarhitektidega. Selle esmane eesmärk on soodustada aiaterapia rakendamist, tervenemist ja rehabilitatsiooni. Kui inimene käib sellises aias regulaarselt ja usub selle teraapilisse toimesse, võib see mõjutada paranemise kulgu positiivselt ja lühendada paranemise protsessi. Teraapilised aiad aitavad maandada stressi, ravida depressiooni ning parandada krooniliste ja pöördumatute haigustega patsientide elukvaliteeti.

Meditatsiooniaed on väike ja väga vaikne aed või aiaosa, mis asub ala kõige rahulikumas nurgas ning on sageli märgistatud vastava tähistusega. Selle eesmärk on pakkuda roheruumi neile, kes soovivad olla häirimatult vaikusel ja mõtiskluses, eemal müra ja muust häirivast keskkonnast.

Vaatamise aed on sarnane aatriumiaiaga, kuid kujundatud olukorras, kus hoone arhitektuur ei võimalda aeda siseneda. Tegemist on väikese alaga, mida saab vaadelda siseruumidest või mööda pikki koridore liikudes. See aed toob hoonesse valgust, kujundab interjöörü ning võimaldab haljastada väga väikeseid pindu. Kuna ala on kaitstud ja ligipääs puudub, on lähenemine looduslik.

Vaatamise ja sisseastumise aed ühendab endas vaatamisaiaga sarnase visuaalse kvaliteedi ja piiratud kasutusega hoovi funktsiooni. Selles aias saab jalutada või istuda, kuid korraga vaid piiratud arv inimesi. Aed pakub silmarõõmu möödujatele ja ootajatele ning vaikset istumisvõimalust neile, kes soovivad privaatsust ja rahulikku keskkonda.

Üleminekuala paikneb tavaliselt hoone peamise sissekäigu ees ning hõlmab muru ja puid, toimides puhvertsoonina hoone ja tänava vahel ehk funktsioneerib eesaiana. Ala pakub privaatsust hoone ees asuvatele roheruumidele, vähendab liiklusrüütu ja loob peasissekäigu juures tuttavliku ja meeldiva tunde. Samuti pakub see võimalusi lühiajaliseks puhkuseks, näiteks istumiseks või vestlemiseks, kuid reeglina vaadete nautimiseks.

Sissepääsuveranda on verandalaadne, sageli katusega kaetud sissepääsuala, mis on haljastatud vertikaal- või konteinerhaljastusega ning varustatud inventariga. See on mõeldud ootamiseks või lühiajaliseks puhkuseks vaadetega. Lähimõeldud kujunduse korral võib sissepääsualast kujuneda meeldiv ja kutsuv viibimispaik. Taimedega üks ühele suhtlus toimib seal imehästi.

Sissepääsuaed on hoone peasissekäigu juures paiknev aialik haljasala, mis erineb üleminekualast ja sissepääsuverandast just selgema aiakujunduse ja kasutust soodustava iseloomu poolest. Selline aed on nähtav ja hästi ligipääsetav ning loob esteetilise ja meeldiva ümbruse alale, mida muidu kasutatakse sageli vaid parkimiseks või liikumiseks.

Sisehoov on majade kompleksi südamik, mida on kujundlikult nimetatud ka „auguks majade sõõrikus“. Ideaalis on sisehoov nähtav paljudest koridoridest ja siseruumidest. Hoovi võib rajada aia, istumisala või välikohviku, luues kaitstud ja elava ruumi, mis toetab rõhutatult nii sotsiaalset suhtlust kui ka rahulikku viibimist.

Sillutatud plats on väliala, mille pind on valdavalt kaetud kõvakattega, kuid mis on varustatud meeldiva inventari ja haljastusega. Sellised alad taluvad intensiivset kasutust, on hästi ligipääsetavad ka vaegliikujatele ning vajavad võrreldes rohealadega vähem kastmist ja hooldust. Siin on taimmaterjali ülekaal, mis tekitab varju ning on aiatüübina kasutusel ka suurtel väljakutel. Hooajalised pikemad peatumised toimuvad just siin.

Katuseaed on hoone katusele rajatud haljasala, mis pakub lisahaljastust alal, mis muidu jääks kasutamata. Katuseaed on tavaliselt privaatne, seda kasutavad peamiselt hoones viibijad ning sealt avanevad sageli head vaated ümbritsevale maastikule. Tasakaalukalt on lahendatud nii päikese kui tuule intensiivsused, et keskkond oleks nauditav.

Katuseterrass paikneb hoone küljel ning on võrreldav pika rõduga. Kujunduses domineerivad tehiselemendid, mida täiendavad vertikaal- ja konteinerhaljastus. Katuseterrass võimaldab eksponeerida avaraid vaateid ning luua atraktiivseid viibimispaiku ka piiratud roheruumitingimustes. Reeglina on tegemist hommikuvõimlemise aladega.

Aedade süsteem näitab, et tervendav maastik ei tähenda ainult ühte tüüpi aeda, vaid on terviklik roheruumivõrgustik, kus iga element – alates vaatekoridorist kuni teraapilise aia roheruumini – võib toetada inimese taastumist, heaolu ja sidet loodusega. Tervendavate maastike puhul ei tähenda looduskaitse suund massilist kättesaadavust, vaid sobitatud kasutust. Mõned paigad tervendavad vaikuse, eraldatuse ja puutumatusega ning vajavadki populariseerimise asemel piiranguid. Puisniidud, loopealsed ja rannakarjamaad on tervendavad mitte ainult visuaalselt, vaid ka seetõttu, et nad kannavad endas pikaajalist inimese ja looduse koostööd. Inimese heaolu ei seata looduskaitse kõrvale ega ette, vaid neid nähakse samastuvate eesmärkidena: terve maastik loob eeldused tervele inimesele.

Aasta algus osakondades

A. Kitzbergi nimeline osakond koos Abja kultuurimaja rahvaga tellis vaatamiseks Riho Västriku loodusfilmi „Kriimsilm, karuott ja rebane“. 15. jaanuaril oli saalis päris suur hulk rahvast. Meile film väga meeldis, soovitame kõigil vaatama minna.

Sonda osakonna liikmed said 16. jaanuaril raamatukogus kokku. Päevakorras oli kaks punkti: esiteks jaanuarikuu sünnipäevalaste õnnitlemine ja teiseks aasta tegevusplaani koostamine.

Alutaguse osakond tähistas keskkonnahariduse päeva 26. jaanuaril loodusõhtuga „Aasta loom 2026 – siil“. Eestis elavatest siilidest rääkis metsamees Vahur Sepp ja siilist rahvapärimustes kõneles osakonna juht Anne Nurgamaa. Üritus toimus koostöös Alutaguse rahvuspargi külastuskeskusega.

Saaremaal Viidumäe looduskeskuses oli 26. jaanuaril kohaliku kogukonna ümarlaud, millest võtsid osa seltsi Saaremaa osakonna aktiivsed liikmed. Õhtut modereeris ja aitas ellu viia Kristiina Maripuu, kes tutvustas vahepeal toimunud küsitluse tulemusi. Oma kogemuslugu kogukonna loomisest rääkis Mare Kallas Laimjalast. Peale pisukest sirutuspausi jätkus mõttetöö gruppides, kus igaüks sai mõelda, millised on tema ootused Viidumäe looduskeskusele ning kuidas ta saab anda panuse, et idee realiseeruks. Kohaletulnud jõudsid ühisele arusaamisele, et Viidumäe looduskeskus on Saaremaa jaoks oluline koht ning meie kõigi panus aitab tal kestma jääda.

Maardu osakond tähistas jaanuarikuu neljandal nädalavahetusel rahvusvahelist keskkonnahariduse päeva aialindude vaatlusega koostöös keskkonnahariduskeskusega SelgeSiht. Sellekohane üleskutse postitati kogukonnagruppidesse. 23. jaanuaril tutvustati Muuga loodushuviringis õpilastele ka aialinnuvaatluse põhimõtteid. 26. jaanuaril osalesime Eesti Keskkonnahariduse Ühingu seminaril, mis oli pühendatud rahvusvahelisele keskkonnahariduse päevale ning keskendus kogukondade ja organisatsioonide vahelisele kohalikule koostööle.

Tartu osakonna jõulupidu

Malle Peedel, ELKS-i juhatuse liige

16. detsembri 2025 pidas ELKS-i Tartu osakond Tähtvere Päevakeskuses jõulupidu. Peolaud oli kaetud 50 osavõtjale. Peolaua kattis, nagu alati, Ingeri kohvik, kes pakkus traditsioonilist jõulupraadi. Tartu osakonna peod ei seisne aga ainult toitude nautimises. Nii oli ka seekord meeolelu loomiseks koostatud jõulupeo kava. Sissejuhatava sõnavõtuga esines Illi-Maret Uuk, kes tänas seltsi liikmeid ja juhatust ning soovis head jõuluaega.

Jõuluvana ise jõulupeole ei tulnud, aga saatis oma käskkirja, mille luges ette Malle Peedel. Käskkiri oli ilmekas ja koostatud humoorikas võtmes, aga võttis kokku 2025. aasta tegevuse. Sellest selgus, et osakonnal toimus 15 sündmust Lõuna-Eesti looduskeskkonna ja kultuuripärandiga tutvumiseks ning keskkonnateadlikkuse suurendamiseks. Lisaks korraldati teaduskohtumisi ja pisteti Tartu Tammikus mulda krookusesibulad. Pidulised kuulsid jõuluvana käskkirjas olevaid soovitusi 2026. aasta tegevuse eesmärgistamiseks, põhirõhk oli ELKS-i 60. aastapäeva tähistamisel.

Tantsuga kostitas jõulupeolisi Asta Tamme tantsugrupp, kes haaras liikumisse kaasa ka lauas istujaid. Ühislaulmist korraldas Aino Kübarsepp, kes oli ise eeslaulja. Eha Lambing katsus osavõtjate teadmisi viktoriiniga kodulinna tundmise kohta. Jõulupeolt lahkuti rõõmsas meeleolus.

Fotode autor: Maie Pille

Arutlusõhtu „Eesti esimene ja täievoliline. Meenutusi ja mõtteid Tartu Ülikooli audoktor Oskar Kallasest”

Eve Uibopuu, ELKS-i Tartu osakonna esimees

26. jaanuaril 2026, päeval, mil möödus 80 aastat Oskar Kallase surmast ja tähistati rahvusvahelist keskkonnahariduse päeva, toimus ELKS-i eestvedamisel Tartu Ülikooli (TÜ) ajaloo ja arheoloogia instituudis arutlusõhtu suure eestlase Oskar Kallase rolli meenutamiseks ja väärtustamiseks Eesti ajaloos. Ettekande teemal „Eesti esimene ja täievoliline. Meenutusi ja mõtteid Tartu Ülikooli audoktor Oskar Kallasest” tegi TÜ uusima aja professor Eero Medijainen.

Ettekande eel luges arutlusõhtu kaaskorraldaja, ELKS-i Tartu osakonna juhatuse liige Irja Alakivi ette nende üritusest teavitatute ja ühtlasi üritusele osalema palutute tervitussõnad, kelle ajakavasse ei mahtunud kohapeal osalemine. Välisministeeriumi üleilmse eestluse ja kultuuridiplomaatia osakonna peadirektor Marin Mõttus tegi ettepaneku edaspidiseks koostööks. Eesti Maaülikooli (EMÜ) rektor Ülle Jaakma märkis Sanatooriumi pargi säilimise eest seismise olulisust ja lootust, et ajad paranevad. TÜ rektor Toomas Asser soovis edu arutlustes. Eesti Kunstimuuseumi skulptuurikogu hoidja Juta Kivimäe tervitas kõiki kohalolijaid. Kultuuriajakirja Akadeemia peatoimetaja Toomas Kiho sedastas Tartu Postimehes avaldatud artiklis Oskar ja Aino Kallase peret kui Soome silda. Sümbolitel on jõud – päästes Kallaste maja Tartus säilitame sümboli.

Eero Medijainen tänas arutlust alustades ELKS-i Tartu osakonda, tänu kellele tema ettekanne valmis ja arutlusõhtu teoks sai. Ta tõi välja, et tema enda perekondlik ühendus, kohtumine tulevase ja praeguse abikaasaga sündis sümboolselt just looduskaitsega seotult – Tartu Üliõpilaste Looduskaitseringi üritusel. Ettekandja keskendus Oskar Kallase kui avaliku diplomaatia esindaja, Eesti propaganda asutaja ja diplomaatilise protokollu rajaja ülemaailmsele tähtsusele ja tähendusele meie rahvuskultuuris. Rohkearvuline kuulajaskond sai lisaks mitmetele varasemalt teada-tuntud faktidele kuulda Oskar Kallase diplomaadielu valikute tagamaid ja oletatavaid, nii poliitilisest olukorrast kui isiklikust elust johtuvaid põhjuseid. Kokku 15 aastat diplomaatilisel tööolnud Oskar Kallase jälg Eesti kultuuriloosse on sügav. Tema mälestuse suuremaks jäädvustamiseks on palju rohkem põhjuseid, kui sellel õhtul esile sai toodud.

ELKS-i esimees, EMÜ keskkonnakaitse ja maastikukorralduse professor Kalev Sepp arutles Tartu Sanatooriumi pargi kui Kallaste perekonna materiaalse pärandi teemal, näidates arutlusõhtust osavõtjatele kaarte ja pilte pargis asunud Oskar Kallase ja Aleksander Eisenschmidt kinnistute aed-parkidest. Irja Alakivi täpsustas, et olemasolev detailplaneering näeb ette selle ala Oskar Kallase osale elamute ehitamise. Detailplaneeringu koostamine teostati rutakalt, arutelule ei kutsutud ei loodus- ega muinsuskaitse esindajaid. Pargi kaitse alla võtmise ettepanekud pole leidnud toetust ei kliimaministeeriumilt ega Tartu linnalt. Oskar Kallas on aga suurema tähtsusega kui linna piir, seega vajab probleem laiemat toetust. Kõrgendatud avaliku huvi olemasolu peaks võimaldama kaitset.

Kallaste perekonna majast rääkides tegi Medijainen ettepaneku ehitada uus maja, mis säilitab väliselt endist ilmet. Postimehe 23. jaanuari 2026 artiklis „Oskar Kallas päästis Eesti iseseisvuse“ on ta esitanud ühe paljudest võimalustest, mil viisil võiks sellest majast saada elav mälupaik Tartus.

Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu juhataja Merike Kiipus andis ülevaate Kallase panuse jäädvustamisest muuseumis, kus on muuhulgas võimalik tutvuda ka 30 aastat tagasi avaldatud kogumikuga, mille kaanel on lakoonilised initsiaalid OK. Mitmetel aastatel, viimati 20.–21. oktoobril 2025, on toimunud Oskar Kallase nimelised raamatukonverentsid. Esiletõstmist väärib fakt, et saadikuperioodil algatas Oskar Kallas ajakirjandusväljalõigete kogumise Eesti ja teiste maade poolt Eesti kajastamise kohta.

Eesti Rahva Muuseumi (ERM) direktor Laura Kipper määratles Oskar Kallase tänapäevaselt öeldes multitalendina. Pärast Jakob Hurda surma oli Kallas ERM-i loomise eestvedaja, esemekogude väärtuse looja. Täna meenutatakse teda temanimelise auditooriumi seinal oleva biograafiaga. ERM asutas 2015. aastal Oskar Kallase auhinna (stipendiumi). Viimati pälvis selle TÜ suulise ajaloo ja mälu-uuringute professor Ene Kõresaar.

Irja Alakivi küsimusele „Kas on olnud või täna tulnud mõtteid muuseumi laienemiseks, kui Kallaste maja peaks taas korda saama?“ vastasid nii Kiipus kui ka Kipper, et nende praegustes muuseumites on piisavalt ruumi nii ekspositsiooni- ja tööruumide kui hoidlate näol. Küsija kutsus üles ühinema ja koostööd tegema Oskar Kallase villa samaväärseks taastamiseks Tartus, nagu suudeti teha Tallinnas, kus päästeti hävimisest ja restaureeriti Jaan Poska maja, mis tänapäeval tegutseb linnavalitsuse esindushoonena. See oli ja on hea näide koostööst – välisministeeriumi pingutustest, ühise eesmärgi loomisest Tallinna linnaga, keskkonnaministeeriumiga ja ka Vabariigi Valitsusega.

Kalev Sepp loodab tuge Euroopa Liidu (EL) 2024. aastal vastu võetud looduse taastamise määrusest, mille eesmärk on kaitsta looduse elurikkust ja kodanike elukeskkonda. Määruse kriteeriumite järgi peab vähemalt 10% linna territooriumist olema kaetud puude ja võradega. Tartu sellele ei vasta – siinne näitaja on 7%. Linn aga vaidlustas need mõõtmised. Vastavalt EL-i määrusele peavad omavalitsused koostama tegevuskava aastaks 2030.

Irja Alakivi püstitas küsimuse, kas Eesti Kunstimuuseumis hoiul olev Juhan Raudsepa skulptuur „Minister O. Kallase portree“ võiks olla Jakob Hurda skulptuuri kõrval ERM-is. Laura Kipper pidas võimalikuks selle üle mõtisklemist.

Arutluse lõpetuseks tegi Eero Medijainen alternatiivse ettepaneku, et skulptuur Oskar Kallasest võiks asuda Sanatooriumi pargis.

ELKS tänas akadeemilise ettekande tegijat professor Eero Medijainenit raamatuga „Eesti rahvusmaastikud sõnas ja pildis“.

Osalejaid oli kohapeal 28, TEAMS-is jälgijaid 8.

Muudatused ELKS-i Tartu osakonna juhatuses

Malle Peedel, ELKS-i juhatuse liige

ELKS-i Tartu osakonna üldkoosolekul 19. jaanuaril 2026 valiti osakonnale uus juhatuse esimees ja revisjonikomisjoni esimees. Uueks juhatuse esimeheks valiti Eve Uibopuu ja revisjonikomisjoni esimeheks Rein Laiverik.

Eve Uibopuu on olnud Eesti Looduskaitse Seltsi aktiivne liige üle nelja aasta. Osakonna juhatuse liikmena on ta osalenud õppereiside, teaduskohtumiste ja koosolemiste korraldamisel. Eve on ühiskondlikult aktiivne ja laia silmaringiga inimene, kes väärtustab loodust ja kultuuripärandit. Igapäevaelus töötab ta raamatupidajana.

*Eve Uibopuu.
Foto: erakogu*

Füüsiku haridusega **Rein Laiverik** on looduskaitseja ja fotograaf ning spetsialist õite pildistamisel. Ta jäädvustab kultuurisündmusi filmilindile, olles seega ka filmitegija. Rein töötab Tartu Ülikooli bio- ja siirdemeditsiini instituudi anatoomia osakonnas insenerina.

*Rein Laiverik.
Foto autor: Tartu Fotogrupp O.V.E.R*

Ootame infokirja kaastöid teile olulistel teemadel! Samuti ootame tagasisidet, mida soovite infokirjast lugeda. Saada oma arvamus info@elks.ee.

Infokirja pani kokku ja toimetas Eesti Looduskaitse Seltsi kommunikatsioonitoimkond.

Keeletoimetaja: Tiiu Saar. Küljendaja: Eike Pensa.

Telli infokiri e-postiga

<https://elks.ee/liitu-meie-infokirjaga/>.